

KUŞADASI KADIKALESİ /ANAİA KAZILARINDAN MİMARİ PLASTİK ESERLER

Emine Tok*

Özet:

Kuşadası'nın kültür varlıklarından Kadıkalesi/Anaia kazılarında bulunan Bizans dönemine ait bazı taş eserlerin tanıtımının amaçlandığı çalışmamızda, seçilen eserler kısa tasvirler, çizim ve fotoğraflar eşliğinde sunulacaktır.

2001 yılından buyana Prof. Dr. Zeynep Mercangöz başkanlığında sürdürülen kazılar sırasında, önceleri geç dönem duvarlarında devşirme malzeme olarak değerlendirilmiş çok sayıda mimari plastik eser ile karşılaşmıştır. Üzerleri alçak veya yüksek kabartmalar şeklinde geometrik, bitkisel ve figürlü süslemeler içeren bu eserlerin kullanım şekilleri ve süsleme programları, dini bir yapıya ait malzemeler olduklarını göstermiştir. Nitekim 2003 yılında, kale içi sektörlerde yapılan kazılar sırasında ortaya çıkmaya başlayan ve giderek geniş bir alana yayılan son derece anıtsal bir Manastır Kompleksi bu düşüncemizi doğrulamıştır. En az iki evreli yapının naosunun bir bölümü ile pareklesionu ve daha geç döneme ait küçük bir şapeli kısmen ortaya çıkartılmıştır. Bu yapılar grubunda kullanılmış taş eser parçaları içinde, profilli ve işli kapı-pencere söveleri, arşitrav parçaları, ambon yan kanatlarına ait parçalar, levha parçaları, sütun başlıkları, impostlar ve porfir renkli bir altar masası parçası ile çok sayıda düz veya yivli gövdeli sütun ve sütünce parçaları sayılabilir. Eserler, beyaz, gri, yeşil ve pembe renkli kaliteli mermer malzemeden yapılmışlardır. Kaliteli malzemeleri ve özenli işçilikleri, ait oldukları yapıların önemini de vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadıkalesi, Anaia, Mimari Plastik

Abstract:

Our paper will discuss some architectural sculptures from the excavation of Kuşadası/Anaia. Those findings, dated to Byzantine period, will present together with descriptions, drawings and pictures.

Ongoing excavations at Anaia under the direction of Prof.Dr. Zeynep Mercangöz, can be seen many architectural sculpture on the walls as spolia which ornamented with geometric design, flowers or animal figures in relief. Those architectural sculptures and their compositions are common in ecclesiastical buildings. In 2003, a naos and paraklesion and a chapel were excavated in the castle. Those

---

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi.

buildings have included door and window frames (cornices and lintel fragments), architrave, ambo and altar fragments, impost, capitals and many columns and column bases. All of them were made of white, green, gray and pink marble. Those fragments have a high quality and fine ornaments so they should belong to very important buildings.

Key words: Kadıkalesi, Anaia, Architectural fragments

İlki 2000 yılında Kuşadası Belediyesi tarafından düzenlenmiş olan Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu'nda, Prof. Dr. Zeynep Mercangöz ile birlikte Kuşadası'nın kültür varlıklarının tanıtılmasına yönelik yaptığımız çalışmada, Kazım Yaman Parkı'nda sergilenen Bizans dönemine ait taş eserler belgelenmişti¹. Parkta yapılan ilk saptamalar, bu eserlerin Kadıkalesi'nden taşındığını göstermişti. Çoğu anıtsal bir kiliseye ait olan bu parçalar, henüz kazı çalışmalarının başlamadığı dönemde, Kadıkalesi olarak anılan bu ören yerinin, sadece bir liman kalesinden ibaret olmadığını, içinde veya çevresinde anıtsal kiliselerin bulunduğu önemli bir dini merkez kimliğinin de varlığına ilişkin ilk ipuçları sunmuştu. Nitekim, 2001 yılında Prof. Dr. Zeynep Mercangöz başkanlığında başlatılan kazı çalışmaları, daha ilk sezonunda, Kadıkalesi/Anaia'nın, özellikle orta Bizans döneminde, limanı denetleyen etrafı sivil konutlarla dolu bir kalekent, içinde çeşitli alanlarda üretim yapılan bir ticaret merkezi ve başkent Konstantinopolis'teki ve çevresindeki piskoposluklarla yakın ilişki içerisindeki önemli bir piskoposluk merkezi olduğunu ispatladı².

Kadıkalesi (Anaia) Kazılarında ele geçen mimari plastik eserler, genel bir gruplandırma içinde tanıtılmaya çalışılacaktır³. Taş eserler, doğrudan kazı alanından, çoğu ait olduğu yapıdan veya çevresinden çıkartılmıştır. Mimari veriler ile birlikte, taş eserler ve küçük buluntular alanın tarihlendirilmesine ışık tutmakla birlikte, Anaia Kenti içinde yer alan ve zengin taş eserlerle süslenmiş anıtsal bir manastır kompleksi ve belki de bir pisoposluk sarayının varlığına işaret ederler. Ele geçen buluntular arasında, tempon, ambon, altar, kiborium gibi litürjik kuruluşlara ilişkin parçalar çok sayıdadır.

¹ Z.Mercangöz "Kuşadası'nda Parktaki Bizans Taş Eserleri" , **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 23-26 Şubat 2000**, İzmir, 2001, s.157-167.

² Konu ile ilgili olarak bkz., Mercangöz Z., "Kuşadası Kadıkalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *24.KST* (27-31 Mayıs 2002), II. Cilt, Ankara 2003, s.125-138.; Mercangöz Z., "Kuşadası Kadıkalesi Kazısı", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı.5 (Şubat 2002), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, s.272-276.; Türkoğlu İ., "2001-2002 Yılı Kuşadası Kadıkalesi Kazı Çalışmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Haberler, Sayı 16 (Mayıs 2003), s. 18-20; Mercangöz Z., 4. Yılında Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı, *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi*, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir 2005, s.205-223; Mercangöz Z., "Kommerkion ve Emporion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı", *I.Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, (25-28 Haziran 2007) (baskıda); Mercangöz Z., "Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", *29.KST* (28 Mayıs-01 Haziran 2007), 3.Cilt, Ankara 2008, s.449-470.

³ Kazı buluntusu plastik eserleri çalışma ve yayınlamama izin veren hocam Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'e teşekkürü bir borç bilirim.

2001 yılında ilk ele geçen plastik eserler, kaleye giriş kapısının önünde, 1970'li yıllarda⁴ yapılan restorasyon sırasında ters çevrilerek korunmuş parçalardır. Bu parçalar, iç kapının önünde, sonradan oluşturulmuş merdiven basamaklarına ve kapı yanındaki kuleye iç bahçeden ulaşan merdiven basamaklarına istiflenmiş durumdaydı. 2002 kazı sezonundan itibaren ise bu litürjik öğelerin çoğunun, kale içinde, giriş kapısının gerisindeki üst katmanlarda yer alan İslami dönem duvarlarında, kırık parçalar halinde devşirme malzeme olarak kullanıldığı görüldü. Ama özellikle, 2006 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve 2008 kazılarında geniş bir alana yayıldığı anlaşılan birkaç evreli bir manastır kompleksinin ortaya çıkması ile üst katmanlardaki İslami dönem duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılan söz konusu parçaların, aslında doğrudan bu anıtsal yapıya ait olduğu kesinleşti. Yavaş yavaş beliren kilisenin içinde in-situ (orijinal yerinde) haldeki lento ve söveler sağlam bir şekilde günümüze ulaşabilmişti.

Ele geçen parçalar arasında işlevleri tartışmalı olan küçük payeler, paye veya piskopos koltuğuna ait olduğu düşünülen haçlı topuzlar, çeşitli çap ve boyutlarda sütunlar bulunmaktadır. Çoğu kırık durumdaki kapı söve ve lentosu, pencere veya korkuluk şebekeleri (?), yer döşeme parçaları (opus sectile parçaları), levha parçaları oldukça fazladır. Ayrıca, mekan içinde duvar kaplaması olarak kullanıldığı düşünülen ve büyük çoğunluğu damarlı gri mermerden oluşan duvar kaplama parçaları da bol miktardadır.

Farklı malzeme ve tiplerdeki bu plastik eserler arasında malzeme, biçim, üslup ve motif birliği gösterenler çoğunluktadır. Bu da plastik eserlerin büyük bölümünün aynı atölyeden çıkmış çağdaş malzemeler olabileceğini akla getirmektedir. Bunun yanında, yakınlardaki bir yerden devşirilmiş olduğu düşünülen erken Bizans dönemine tarihlenen taş eserler de bulunmaktadır. Malzeme ve motif birliği gösteren eserler her geçen kazı sezonunda birleştirilmeye devam etmektedir. Eserler arasında Erken Bizans Dönemine ait olabilecek parçalar da bulunmakla birlikte çoğu Orta Bizans Dönemine tarihlenirler. Zamanla birçok litürjik eserin birleşeceği ve manastır kompleksinin tamamının açılmasından sonra yapı içindeki yerlerinin kesin olarak belirleneceği düşünülmektedir.

Eserler, beyaz, gri, yeşil ve pembe/porfir renkli mermer malzemeden yapılmışlardır. Kaliteli malzemeleri ve özenli işçilikleri, ait oldukları yapıların da önemini vurgulamaktadır. Taş eserlerin üzerleri alçak veya yüksek kabartmalar şeklinde geometrik, bitkisel ve figürlü süslemeler içermektedir. Bezemeli yüzler, kazıma ve kabartma tekniği ile işlenmiştir. Çoğunun arka yüzleri düzgün veya kabayonu taşlıdır. Kadıkalesi/Anaia'daki mimari plastik eserlerini kullanım şekilleri ve süslemelerine göre genel bir gruplandırma altında toplayacak olursak:

---

⁴ Mercangöz 2001, s. 157.

Kapı ve Pencere Söveleri

Anıtsal kilisenin çevresindeki islami dönem duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış çok sayıda söve parçası ele geçmiştir. Tümü beyaz ve gri mermer, geometrik ve stilize bitkisel motiflerle süslenmiştir (Res.1). Ele geçen iki parçadan biri parça düzgün traşlı olup bezemesiz, diğeri sofid bezemelidir.

Res.1- Kazılarda ele geçen sövelerden biri

Levhalar

Levhalar, Anaia kazılarında ele geçen plastik eserler arasında en fazla görülen parçalardır. Bu parçalar anıtsal kilise içinde çeşitli amaçlar ile kullanılmış olmalıdırlar. Bazılarının ambon korkuluğu veya piskopos koltuğu korkuluğu olduğu anlaşılmaktadır. Üzerlerindeki yuva izleri eserlerin bir kısmının, bir temlon veya ikonostasis levhası olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanında, büyük olasılıkla iki katlı naos'un kadınlar mahfili/gynkaion'unda korkuluk levhası olarak da kullanılmış parçalar yoğunluktadır. Çoğunun ön yüzü işli, arka yüzleri düzgün traşlıdır. İşli yüzlerde, hayvan figürleri, bitkisel ve geometrik desenler bir arada görülebilmektedir. Bunun yanında, etrafı sığ silmelerle belirlenmiş ve düzgün traşlanmış süssüz parçalar da mevcuttur.

Geometrik desenlerde, birbirine antrolaklarla (düğüm motifleri) bağlanmış daire motifleri, guilloche (saç örgü) desenleri çoğunluktadır. Dairelerin içleri kimi zaman haç motifleri ile, bazen de dört yada altı yapraklı bitkisel desenler ve çarkifelek motifleri ile doldurulmuştur. Kırık levha parçaları arasında en çok kullanılan bordür desenleri, birkaç sıra düz banttan sonra daha geniş bir bant içinde, birbirine antrolaklarla bağlanmış daire motifleri içlerine yerleştirilmiş dört yada altı yapraklı çiçek desenleridir (Res.2). Dairelerin Kenarında kalan boş alanlar ise sivri uçlu üç yaprak motifi ile doldurulmuştur. Sivri uçlu üç yaprak deseni, Anaia plastikleri arasında karakteristiktir (Res.3).

Res.2- Ambon korkuluk levhası ve geometrik ve bitkisel desenlerin birlikte kullanıldığı bir levha parçası

Sivri uçlu yaprak desenleri ile süslü, ancak hangi mimari elemana ait olduğu anlaşılamayan parçalar çok sayıdadır. İslami dönem duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanıldıkları için üzerlerinde kireç harç kalıntıları bulunmaktadır. Desen ve işçilik açısından ele geçen diğer plastik eserlerle çağdaşlıklar. Gelecekte bu parçaların tümleneceği düşünülmektedir.

Res.3- Bitkisel desenli bir korkuluk levhası

Levhalar üzerindeki ana süslemeler arasında haç desenli parçalar dikkat çekicidir. Ana desen olarak tasarlanmış haç süslemeleri, genellikle sivri uçlu kenger yaprakları ile çevrelenmiştir. Benzer kompozisyon işçilikteki üslup birliği, sütun başlıklarında da görülmektedir.

Res.4- Haç deseni ve hayvan figürlü levha parçaları

Pencere Şebekeleri

Ajur tekniğinde yapılmış pencere şebekeleri küçük parçalar halinde ele geçmiştir. Benzer örnekleri başkent Konstantinopolis'teki Saraçhane kazılarında ele geçmiştir⁵.

Çokgen Payeler, Levha Ayakları ve Sütünceler

Çokgen payeler, templonlarda orta Bizans döneminden itibaren templon gelişimi içinde yer almaktadır⁶. Sütünceler, gövde formlarına göre dairesel ve spiral yivli olmak üzere çeşitlilik göstermektedir (Res.5). Anaia kazılarında ele geçen levha ayaklarında, korkuluk levhalarının bağlantısını sağlayan tek yada çift yönde yuvalar

⁵ Bkz., Hayes J.W., *Excavations Saraçhane in İstanbul*, Vol. I, Princeton 1992, fig.10a.

⁶ Alpaslan S., *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayınle İlgili Plastik Eserler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, çiz.51.*

mevcuttur. Çalışmalar sırasında, tepesinde haç deseni bulunan topuzların, levha ayaklarına ait olduğu düşünülmektedir.

Res.5- Çokgen payeler, sütunceler ve levha ayaklarından örnekler

Sütunlar, Sütun ve Paye Başlıkları

Res.6- Kazıda ele geçen bazı sütun başlıklarından örnekler

Kazılarda, çoğu çevreye dağılmış çeşitli boyutlarda sütun başlığı ele geçmiştir. Başlıklardan ikisi naos içinde in-situ halde bulunmuştur. Büyük boyutlu olan sütun başlıkları üst örtüyü taşıyan statik elemanlar olmalıdırlar. Daha küçük boyutlardaki zarif başlıklar ise muhtemelen ikonastasis yada bir baldakenin taşıyıcısı olmalıdır⁷. Boyutları farklı dahi olsa çoğunun üzerinde sivri uçlu kenger yapraklarının süslediği desenler benzerlik gösterir. Bir kısmı ise sade haç motifleri ile süslenmiştir. Başlıklardan birinin üzerindeki boya kalıntıları halen seçilebilmektedir (Res.6).

Tıpkı sütun başlıkları gibi paye başlıkları da çeşitli boyutlardadır. Muhtemelen bunlar arasındaki daha zarif ve küçük boyutlu olanları orijinalde, çoklu pencere

⁷ Benzer örnekler için bkz., Orlandos, 1952, fig 437; Alpaslan 1996, çiz.51.

düzenlerinde kullanılan yassı payelerin üzerine yerleştirilmiş olup pencere kemerlerini şekillendiriyor ve taşıyordu. Paye başlıklarının üzerleri de genel olarak haç desenleri ve kalp şekilli yaprak desenleri ile süslenmiştir (Res.7).

Değişik çaplarda, büyük bölümü geç dönem İslami duvarlarında kırılarak devşirme malzeme olarak kullanılmış sütun gövdeleri ele geçmiştir. Sütunlardan büyük boyutlu olanları, doğrudan üst örtüyü taşıyan statik elemanlardır. Daha küçük boyutlu olanları ise muhtemelen ya ikonastasisin, ya bir kiborionun ya da gynkaionun taşıyıcıları idiler.

Res.7- Kazılarda ele geçen haç desenli paye başlıklarından örnekler

Kemer Formlu Levhalar ve Kemer Taşları

Kazılarda ele geçen önemli veriler içinde, ön yüzleri işli, arka yüzleri kabayonu veya düzgün traşlı kemer formlu levhalar yer alırlar. Çok kaliteli işçiliktedirler. Sivri uçlu yapraklar ve haç motifleri ile bezelidirler. Parçaların, naosun güneyinde yer alan ve paraklesion olarak adlandırılan mezar şapelinin, kuzey ve güney duvarı boyunca sıralanan arkosoliumları şekillendirdiği düşünülmektedir⁸.

Lahit Levhaları

Paraklesion içinde biri in-situ halde, diğerleri mezar kapağı olarak ikinci kullanımda lahit levhaları, bezeme programları ve işçilikleri ile, alanda ele geçen diğer plastik eserler ile çağdaştırılır (Res.9).

⁸ Kariye Manastırı için bkz., Ousterhout R., *The Architecture of Kariye Camii in İstanbul*, Washington, 1982.

Res.8- Kemer formulu levhalardan örnekler

Res.9-Pareklesionda ele geçen lahit levhalarından biri

Silmeler, Duvar ve Zemin Kaplamaları

Yapı içinden ve çevredeki açmalardan çok sayıda değişik profilleri olan silmeler de ele geçmiştir. Bu elemanlar, hem yapı içinde, hem de dışında dikey vurguyu dengeleyen yatay unsurlardır; yapı içinde kemer üzengi hattı boyunca uzanırlar. Buluntular içinde yerini alan mermer plaka parçaları ve özel kesilmiş geometrik formlardaki opus sectile parçaları, orijinalde kilisenin içte belli bir seviyeye kadar mermer plakalar ile kaplı olduğunu, zeminin ise opus-sectile tarzında mozaiklerle süslendiğini göstermektedir (Res.10).

Res.10- Silme ve opus-sectile döşeme parçalarından örnekler
Altar Tablaları

Res11- Dörtgen şekilli altar masası parçası

En az iki ayrı formda ve malzemede altar masası tablası bulunmuştur⁹. Bunlardan biri dairesel formlu olup porfir malzeme ile yapılmıştır. Diğeri ise dörtgen planlıdır (Res.11).

Kadıkalesi kazılarında ele geçen zengin buluntular, kalenin giriş kapısının hemen gerisinde konumlanmış ve henüz tüm boyutlarının saptanamadığı anıtsal yapının ne denli önemli olduğunu da vurgulamaktadır. Ele geçen veriler ile yapının içinin mermerle kaplandığını, zemininin opus-sectile tarzında mozaiklerle döşendiğini, kemer üzengi hattı boyunca profilli yatay silmeler ile süslediğini, özellikle kutsal

⁹ Benzer örnekler için bkz.Orlandos,1952 ,fig.405- 408,

bema ve apsis bölümünün litürjik elemanlarla son derece gösterişli olduğunu hayal edebiliyoruz. Bema üzerindeki anıtsal ikonostasis, boyalı sütun başlıklarının taşıdığı haç ve geometrik desenlerle süslü templon arşitrav blokları ile inananları etkiliyor olmalıydı. Ayin, bir piskopos koltuğu ve onun önündeki porfir bir altar masasından yönetiliyordu; kim bilir? Belki de hayal ettiğimizden daha da fazladır. Ama yine de anlaşılın o ki bu anıtsal kilise, orta Bizans döneminde, muhtemelen 12. yüzyılda inşa edilmiş, sürekli yapılan eklemeler ile genişlemiş, nihayet 13. yüzyılda yapının güneyine eklenen bir paraklesion ve küçük bir şapel ile büyük bir komplekse dönüşmüş olmalıdır. Gelecek kazı sezonlarında büyük bir manastır kompleksi olduğunu düşündüğümüz yapının tüm boyutları ortaya çıktığında, plastik malzemenin restorasyonuna yönelik çalışmalarımız daha da netleşebilecektir.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

Alpaslan S, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.*

Hayes J.W, *Excavations Saraçhane in İstanbul, Vol. I, Princeton 1992.*

Mercangöz Z, “Kuşadası Kadikalesi 2001 Yılı Çalışmaları”, *24.KST* (27-31 Mayıs 2002), II. Cilt, Ankara 2003, s.125-138.

Mercangöz Z, “Kuşadası Kadikalesi Kazısı”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı.5 (Şubat 2002), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, s.272-276.

Mercangöz Z, 4. Yılında Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Kazısı, *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi*, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir 2005, s.205-223.

Mercangöz Z, “Kommerkion ve Emporion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı”, *I.Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, (25-28 Haziran 2007) (baskıda);

Mercangöz Z, “Kuşadası Kadikalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, *29.KST* (28 Mayıs-01 Haziran 2007), 3.Cilt, Ankara 2008, s.449-470.

Orlandos A.K, *Basilike*, Athenai, 1952.

Pennas C.-Vanderheyde C, *La Sculpture Byzantine VII-XII siècles*, *Vanderheyde*, BCH49, Athenes, 2008.

